

Józef Flik

Portrety Mikołaja Kopernika z katedry w Strasburgu i z Muzeum Okręgowego w Toruniu

Ochrona Zabytków 27/1 (104), 66-72

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

service in the States that could be compared with such services active in several European countries which does not mean, however, that no achievements were gained in America in the field of protection and rehabilitation of historical monuments. As one from among numerous examples he quotes the nineteenth-century Cumberland School, Dallas. It has been carefully restored and then adapted for the Managing Offices of the South-East Drilling Company who granted the suitable financial means for that undertaking. It deserves to be noted that in the States the works have already been started aimed not only at protection of individual objects but also of the whole groupings and as examples of such practice may be considered the towns of San Antonio, Texas and San Augustine, Florida. To be especially emphasised deserve the efforts made at present with the view to safeguard a number of objects of military engineering and archi-

lecture forming the monuments from the eventful history of American people and in the first line of those from the times of Secession War.

The author presents, among the others, in his report the adaptation of the nineteenth-century fort of Sumter sited on the isle in Charleston Bay (South Carolina) which is to be turned into museum of arms. At the same time he puts forward an interesting hypothesis that as a model for the fort of Sumter could serve the Montalembert Tower of 1812 that has been erected in Napoleonic times within the fortress of Modlin near Warsaw. The similarity of forms in these two objects is one striking the eye.

As one of the most interesting achievements the author presents the chapel in the Round Diamond Rancho, Hondo Valley where modern architecture has been perfectly adapted to relics of a sacred building from colonial times.

JÓZEF FLIK

PORTRETY MIKOŁAJA KOPERNIKA Z KATEDRY W STRASBURGU I Z MUZEUM OKRĘGOWEGO W TORUNIU

We wrześniu 1973 r. w salach Muzeum Okręgowego w Toruniu otwarto wielką ekspozycję obrazującą sztukę epoki Kopernika. Na wystawie zgromadzono m.in. szereg portretów Mikołaja Kopernika, z których szczególną uwagę wzbudzają wizerunki najstarsze: z zegara astronomicznego z katedry w Strasburgu oraz z Muzeum w Toruniu. Obrazy te od dawna były przedmiotem rozważań, zarówno w kraju, jak i za granicą; poszczególni badacze podkreślali ich współzależność. Wystawa toruńska stworzyła okazję do bezpośredniej konfrontacji i przebadania portretów.

Portret sztrasburski, malowany techniką olejną na desce sosnowej o wymiarach 184 cm × 62,5 cm × 2,5 cm, wiąże się od początku z architekturą wieżycy zegara i pochodzi z lat 1571—1574. Uczony pomysłodawca zegara Dasypodius¹ wspomina o portrecie już w 1580 r. jako części dekoracji malarskiej wielkiego zegara umieszczonego wewnątrz katedry sztrasburskiej. Widok zegara możemy zobaczyć na drzeworytach

z 1574 r. oraz z 1602 r. Dasypodius podaje, że portret Kopernika na zegarze namalował Tobiasz Stimmer, autor całej dekoracji malarskiej zegara z XVI w. i że podobno oryginału dostarczył mu z Gdańska Tidemann Giese. Napis na zegarze obwieszcza, że źródłem podobizny jest tzw. „autographon” Kopernika. Nie wiadomo, czy Stimmer korzystał z autoportretu malarskiego czy rysunkowego. Mimo szerokich uzdolnień astronoma trudno przypuszczać, aby było to dzieło na wysokim poziomie artystycznym. W najlepszym razie mógł to być jakiś szkic rysunkowy, który Tidemann Giese pozyskał we Fromborku.

Nieliczni badacze już od dawna poddawali w wątpliwość, aby obraz sztrasburski w stanie obecnym był dziełem tak dobrego malarza, jakim był Tobiasz Stimmer. Chociaż niektórzy twierdzili, że portret toruński wywodzi się z wizerunku sztrasburskiego, autor artykułu w pracy traktującej o portrecie z Muzeum w Toruniu² już na podstawie reprodukcji twierdził, że obydwu portretów nie można ze sobą łączyć, chociażby ze względu na mierną wartość artystyczną portretu sztrasburskiego.

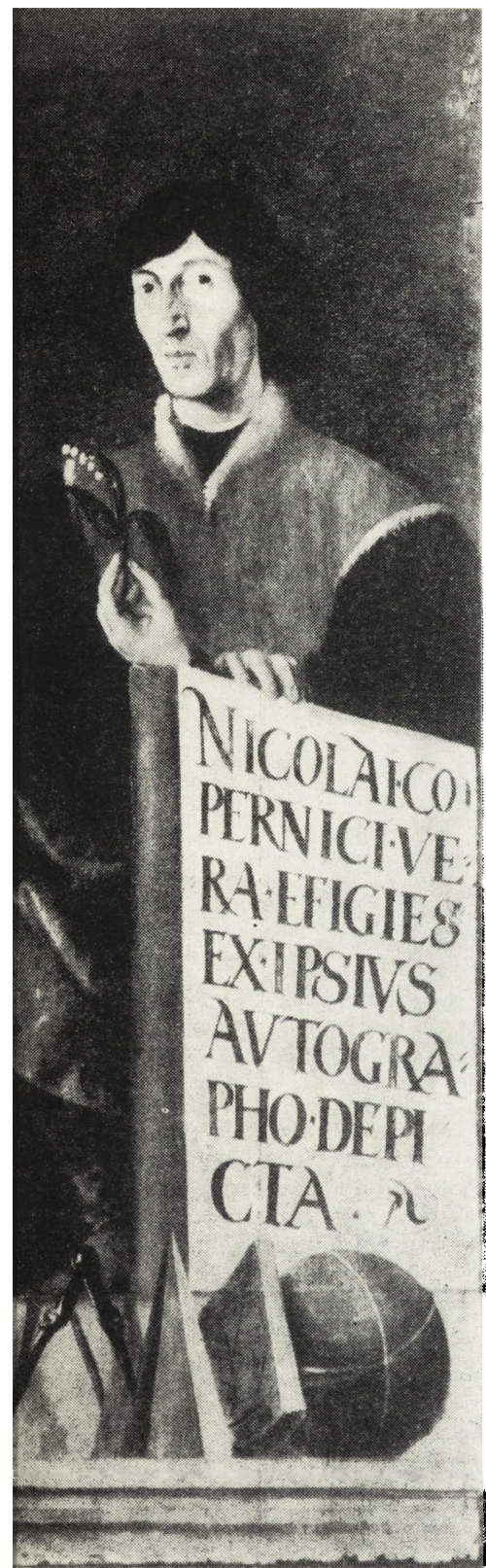
Portret Mikołaja Kopernika z Muzeum w Toruniu³, malowany techniką temperową z laserunkami olejnymi⁴ na desce dębowej o wymiarach 51 cm × 40,5 cm × 0,8 cm, według badań autora niniejszej pracy został wykonany około 1585 r. wg wzoru z Fromborka przez ma-

¹ Z. B a t o w s k i, Wizerunki Kopernika, Toruń 1933 r.

² J. Flik, *Najnowsze badania portretu Mikołaja Kopernika ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, V, (1973 r.)

³ Jak wyżej.

⁴ Z. B r o c h w i c z, *Toruński portret Kopernika w świetle badań technologicznych*. „Rocznik Muzeum w Toruniu”, V, (1973 r.)

1. Strasburg, katedra, portret Mikołaja Kopernika (fot. Janina Gardzielewska)

1. Strassbourg Cathedral: Portrait of Nicolaus Copernicus

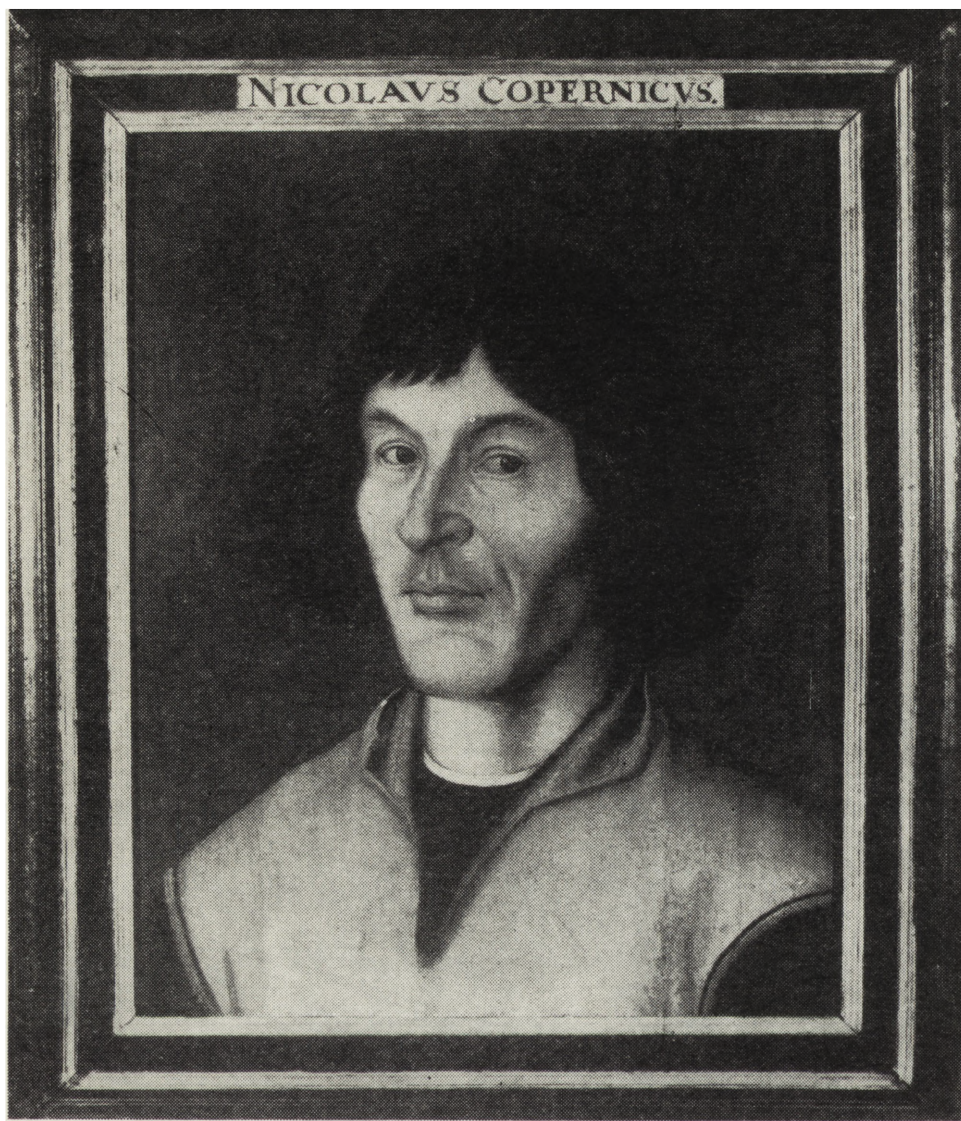
2. Strasburg, katedra, portret Mikołaja Kopernika, fragment (fot. Janina Gardzielewska)

2. Strassbourg Cathedral: Portrait of Nicolaus Copernicus, fragment

larza niderlandzkiego, być może Marcusa Geeraetsa (ur. w 1516 r. w Brugii, zm. przed 1604 r. w Anglii), w późniejszym okresie nadwornego malarza królowej Elżbiety angielskiej, współpracującego z miedziorytnikiem Teodorem de Bry (ur. w 1528 r. w Lüttich, zm. w

1598 r. we Frankfurcie nad Menem), który był wykonawcą miedziorytu przedstawiającego Mikołaja Kopernika.

Godny podkreślenia jest fakt, że na terenie Polski i Niemiec nie znaleziono dotychczas

3. Toruń, Muzeum Okręgowe, portret Mikołaja Kopernika (fot. W. Górski)

3. The Regional Museum, Toruń, Poland: Portrait of Nicolaus Copernicus

obiekty malarskiego, głównie portretu, który miałby bezpośrednie związki artystyczne i techniczne z naszym portretem. Reprodukcje fotograficzne i kolorowe przeźrocza portretów wykonywanych przez Marcusa Geeraetsa, które otrzymałem za pośrednictwem National Portrait Gallery w Londynie, wskazują na dużą zbieżność z portretem toruńskim, zwłaszcza w linearnym traktowaniu szczegółów oraz w ogólnym kolorycie. W trakcie badań nad portretem z Muzeum w Toruniu najciekawsze wyniki uzyskano na podstawie zdjęć rentgenowskich, na których po raz pierwszy zaobserwowano szare podmalowanie wykonane bardziej plastycznie niż ostateczna wersja malarska. Na kliszach rentgenowskich oczy astronoma są większe, broda ma półokrągły kształt, a czoło charakterystyczne ułożenie cienia i światła, przez co bardziej widoczne są kości łuków brwiowych,

⁵ O fryzie pisze H. Zins, *Mikołaj Kopernik w angielskiej kulturze umysłowej Epoki Szekspira*. Wydawnictwo PAN 1972 r. s. 142.

⁶ S. Tync, *Dzieje Gimnazjum Toruńskiego (1568—1793)*. „Rocznik TNS 4”, Toruń 1927, s. 203.

na szacie fałdy są bardziej obfite, a po prawej układają się w formie zygzaka przypominającego rozwarłe palce dłoni. Szczegóły przedstawione wyżej zawiera wspomniany miedzioryt Teodora de Bry, któremu wzory malarskie do sztychów dostarczał Marcus Geeraets. Autor miedziorytu musiał zatem widzieć toruński portret Kopernika w fazie podmalowania lub korzystał z dokładnego rysunku malarza niderlandzkiego.

Wykonawcę miedziorytu Teodora de Bry i malarza Geeraetsa zaliczyć trzeba do pierwszych inspiratorów oraz propagatorów podobizny Kopernika na terenach Niderlandów, Niemiec i Anglii, gdzie przebywali i działali. Portret Mikołaja Kopernika z ok. 1618 r. na fryzie w Picture Gallery słynnej Bodleian Library w Oxfordzie⁵, wykazujący duże podobieństwo do naszego portretu, wykonano być może na podstawie rysunku Marcusa Geeraetsa. Pierwsze dane archiwalne dotyczące portretu z Toruńskiego Muzeum pochodzą z 1594 r., kiedy to obraz został подарowany gimnazjum toruńskiemu i zawieszony w bibliotece tej uczelni⁶.

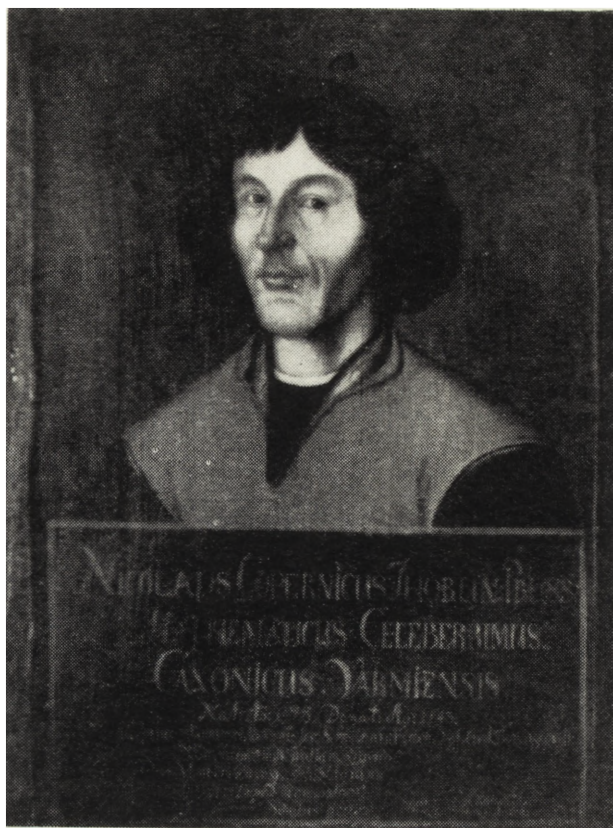

4. Portret Mikołaja Kopernika, miedzioryt Teodora de Bry (w: Jan Boissard. Portrety znakomitych mężów, Frankfurt 1597—1599, (fot. B. Swobodzińska)

4. Portrait of Nicolaus Copernicus; a copper plate by Theodore de Bry in a book „The Lives of Illustrious Men” by Jean Boissard, Frankfurt 1597—1599

Badania mikroskopowe wykazały, że portret został obcięty (w XVII w.) z lewej, prawej i dolnej krawędzi. W pierwotnej wersji obraz mógł mieć wymiary ok. 57 cm × 77 cm. Astronom był zatem pokazany z konwalią w lewej dłoni, podobnie jak na miedziorycie Teodora de Bry. Spalona w czasie ostatniej wojny XVII-wieczna kopia naszego wizerunku z Obserwatorium Astronomicznego Uniwersytetu Warszawskiego pokazywała Kopernika z dwiema dłońmi, z których jedna trzymała gałązkę konwalii. Przywieziona w roku bieżącym na wystawę „Epoka Kopernika” kopia (olej na płótnie) wykonana w Toruniu w 1735 r. również z naszego wizerunku, ma wymiary takie, jakie miał portret toruński przed zmniejszeniem. Kopista tego obrazu widocznie wiedział, że wizerunek posiadał pierwotnie większe wymiary, lecz nie potrafił lub nie chciał namalować nie istniejącej dłoni i sprytnie wybrnął z sytuacji umieszczając w miejsce tych elementów dużą tablicę z łacińskim napisem.

Wracając do portretu sztrasburskiego, przypisywanemu Stimmerowi, należy stwierdzić, iż dawno budził on zainteresowanie, głównie historyków sztuki. Wielu łączyło jego powstanie z pochodzeniem toruńskiego portretu. Sugerować to może obecny wygląd obrazu z katedry

5. Paryż, Obserwatorium Astronomiczne, portret Mikołaja Kopernika z 1735 r. (fot. B. Swobodzińska)

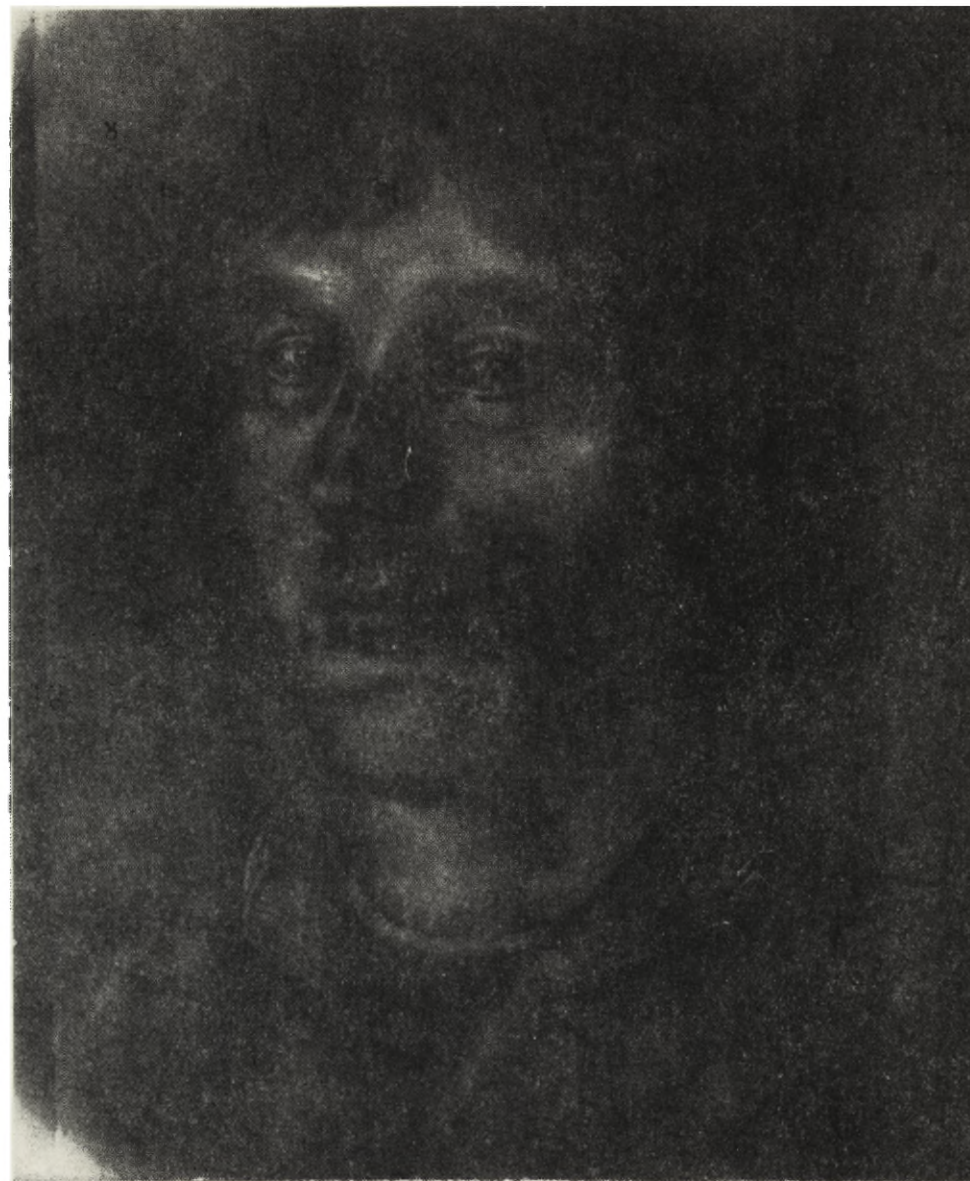
5. Paris, Astronomical Observatory: Portrait of Nicolaus Copernicus dated 1735

sztrasburskiej. Podobne są rysy twarzy, uczesanie (kasztanowe włosy układające się w pukle nad uszami) oraz czerwona szata z małym, białoszarym kołnierzem przy szyi. Obecny wygląd obrazu budzi jednak wątpliwości, czy istotnie namalował go Tobiasz Stimmer, który należał do artystów wysokiej klasy podczas gdy portret ma mierną wprost wartość artystyczną, co skłaniało niektórych do twierdzenia, że właściwy portret zaginął, a na zegarze umieszczono w XIX w. kopię. Badania rentgenowskie, jakie przeprowadziłem przy obrazie, wykazały, że to, co widzimy dzisiaj, jest rzeczywiście XIX-wiecznym i chyba nieco wcześniejszym przemalowaniem, pod którym widnieje autentyczny wizerunek astronoma, wykonany zapewne przez samego Tobiasza Stimmera. Widoczne na kliszach rentgenowskich także liczne reperacje w postaci kitów ołowiowych, wypełniających szczerlnie długie, kręte otwory po owadach, jeszcze bardziej podbudowują tezę, iż autentyczna podobizna Kopernika została przemalowana i to najprawdopodobniej w 1838 r., kiedy zegar astronomiczny został poddany gruntownej reperacji. Na załączonych zdjęciach rentgenowskich Kopernik ma inne uczesanie; włosy długie nad czołem, pośrodku rozdzielone, prosto opadają na ramiona. Twarz, choć mocno zniszczona ma inne rysy, szata inny układ fałd, z wielkim,

6. Strasburg, katedra, portret Mikołaja Kopernika, zdjęcie rentgenowskie, fragment (fot. J. Flik)

6. Strassbourg Cathedral: Portrait of Nicolaus Copernicus; X-ray photograph

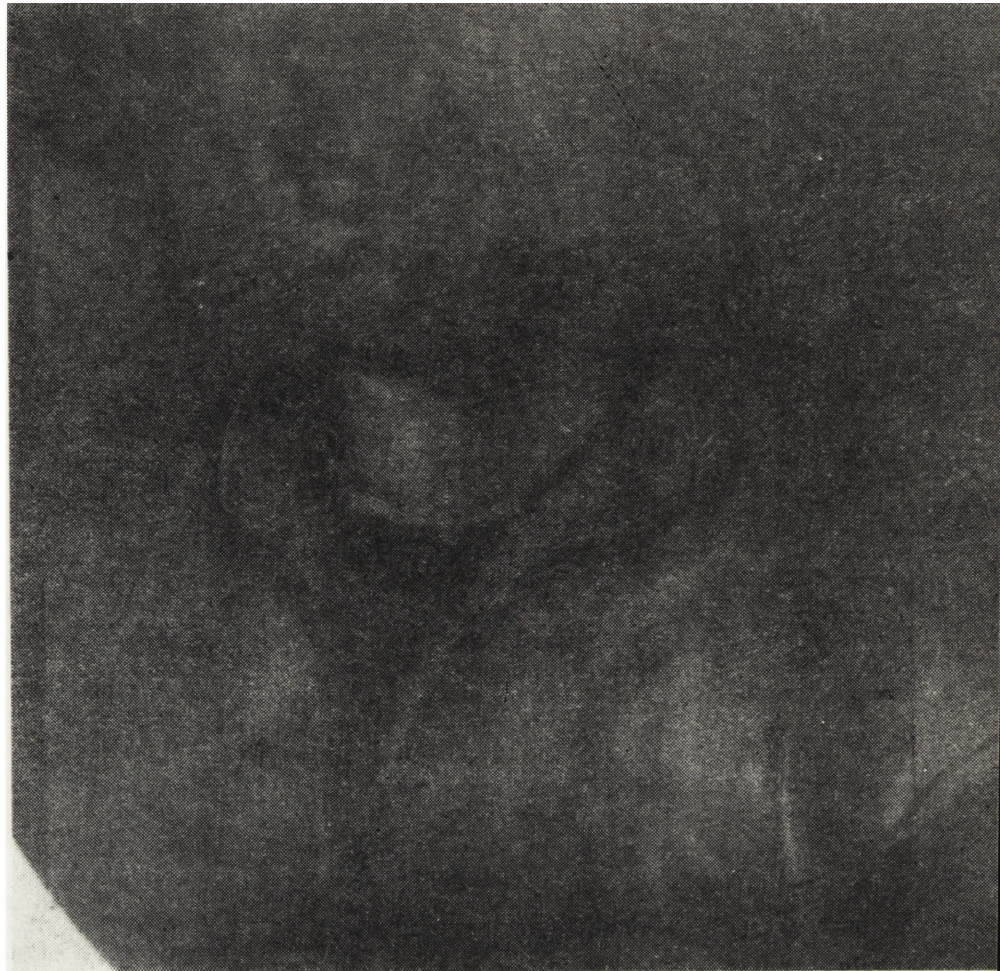

7. Toruń, Muzeum Okręgowe, portret Mikołaja Kopernika, zdjęcie rentgenowskie, fragment (fot. J. Flik)

7. The Regional Museum, Toruń, Poland: Portrait of Nicolaus Copernicus; X-ray photograph fragment

8. Toruń, Muzeum okrę-
gowe, portret Mikołaja
Kopernika, zdjęcie rent-
genowskie, fragment
(fot. J. Flik)

8. The Regional Mu-
seum, Toruń, Poland:
Portrait of Nicolaus Co-
pernicus; X-ray photo-
graph, fragment

9. Strasburg, katedra,
portret Mikołaja Ko-
pernika, zdjęcie rentge-
nowskie, fragment (fot.
J. Flik)

9. Strassbourg Cathed-
ral: Portrait of Nico-
laus Copernicus; X-ray
photograph, fragment

chyba futrzanym kołnierzem. Tak więc najstarszy wizerunek sztrasburski nie jest podobny do „gimnazjalnego” portretu z Torunia.

Obydwa portrety, choć mogły mieć wspólny wzór rysunkowy, może „autographon” z Fromborka, różnią się nie tylko wyglądem plastycznym, ale przede wszystkim cechami warsztatowymi, przy czym portret Mikołaja Kopernika z Torunia reprezentuje zdecydowanie wyższy poziom.

Jak wyżej wspomniano, w 1735 r. wykonano w Toruniu dla obserwatorium paryskiego kopię z naszego wizerunku. Obraz namalowano po-

prawnie, techniką olejną na płótnie o wymiarach 80 cm × 64 cm. Podczas ogólnego remontu zegara astronomicznego w katedrze sztrasburskiej w 1835 r. przemalowano także portret Kopernika nadając mu za pośrednictwem kopii z 1735 r. ogólny charakter XVI-wiecznego wizerunku z Torunia, uwzględniając przede wszystkim typowe rysy twarzy, uczesanie oraz krój szaty. Tak więc dzięki zastosowaniu promieni rentgenowskich wyjaśniona została kwestia autentyczności portretu Mikołaja Kopernika z katedry w Strasburgu i jego stosunek do portretu astronoma z Torunia.

Józef Flik
Muzeum Okręgowe w Toruniu

THE PORTRAITS OF NICOLAUS COPERNICUS PRESERVED IN THE STRASSBOURG CATHEDRAL AND IN THE REGIONAL MUSEUM, TORUŃ, POLAND

To the number of the most ancient images of Nicolaus Copernicus are to be counted a portrait painted oil on a pine wood panel by Tobias Stimmer in 1571—74, forming a part of the astronomical clock of the Strassbourg Cathedral and that at present preserved in the Museum in Toruń, coming from the end of the 16th century which, according to the author's investigations, was executed by a Dutch artist named Marcus Geeraets on the basis of a portrait drawing once preserved in Frombork.

Marcus Geeraets was for many years supplying his drawings to Theodore de Bry, an engraver, who at the end of the 16th century have executed the well-known copper plate representing the portrait of that great astronomer. Both the above-named artists can therefore be listed as the first inspirers and publishers of Copernicus images in the Netherlands, Germany and England.

By means of X-raying it became possible to reveal in the Toruń portrait an underpainting which was executed much more artistically than the final version itself. As to its details this underpainting is identical with the copper plate engraving by de Bry which means that the engraver must have seen the portrait during the first stage of its execution and made use

of the accurate drawing prepared by the Dutch painter. In the further course of investigations of that portrait it proved that in the 17th century it was shortened in height and that the sitter was originally shown with his both fists visible, holding in one hand a stem of lily of the valley. As a consequence of the same X-ray investigations it was possible to establish that the Strassbourg portrait was overpainted in 1835 basing on a copy from 1735 that was made for the Paris Astronomical Observatory from a sixteenth-century drawing then preserved in Toruń.

From the attached rentgenograms it may easily be seen that in the authentic version the astronomer is portrayed with a quite different hair-do; his long hairs are straightly and freely hanging over the shoulders. Also the garment, having quite different shape of its folds, is bordered with a big, seemingly fur collar. So then, the most ancient image from Strassbourg that was, according to every probability, executed by Tobias Stimmer and the portrait from Toruń are two entirely different images differing one from another not only artistically but also technically and it must be said that that kept in the Regional Museum, Toruń is to be considered as one of considerably better quality.

JACEK WINNICKI

ORGANY FROMBORSKIE

RYS HISTORYCZNY

Organy fromborskie należą dziś do najlepszych tego rodzaju instrumentów koncertowych w Polsce. Zanim jednak osiągnęły swoje obecne

brzmienie i formę wystroju architektoniczno-rzeźbiarskiego przeszły różne koleje losu.

Budowę organów powierzył w 2 połowie XVII w. biskup Michał Radziejowski mistrzowi Danielowi Nitrowskiemu z Gdańska. Zawarta 20 lutego 1683 r. umowa opiewała na sumę 7000 florenów¹. Zgodnie z nią Nitrowski zbudował

¹ J. Sianko, *Barokowe organy w katedrze fromborskiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1970, nr 1, s. 97.